

ابن خلدون و تاريخ

ترجمة
محسن حسینی
سپیده روانجام

پژوهشکده تاریخ اسلام

ابن خلدون و تاریخ

تألیف: محمد الطالبي

ترجمه محسن حسینی و سپیده ره‌انجام

ویراستار: دکتر غلامرضا برهمند

ناشر: پژوهشکده تاریخ اسلام

مدیر نشر: خلیل قویدل

چاپ اول: ۱۳۹۱

شمارگان: ۱۵۰۰

چاپ و صحافی: چاپ تقویم

ردیف انتشار: ۱۵

۲۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشکده تاریخ اسلام محفوظ است

خیابان ولیعصر (عج)، خیابان شهید عباسپور، خیابان دستگاران، شهر روز شرف، شماره ۹

تلفن: ۲ - ۸۸۶۷۶۸۶۱ - ۸۸۶۷۶۸۶۰ نمابر:

web: www.pte.ac.ir

عنوان و نام پدیدآور:	ابن خلدون و تاریخ / محمد الطالبي؛ سپیده ره‌انجام، محسن حسینی.
مشخصات نشر:	تهران: پژوهشکده تاریخ اسلام، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری:	۱۳۰ ص.
شابک:	978 - 600 - 92836 - 6 - 8
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیا
رده بندی کنگره:	۱۳۹۱ ۲۲۶۲ / ۷ / ۵۱۱۶
رده بندی دیویی:	۹۰۷ / ۲۰۲
شماره کتابشناسی ملی:	۲۷۳۳۴۹۵

سخن اول

تاریخ هر امت و جامعه‌ای بیانگر فرهنگ و تمدن آن است. به همین دلیل، علم تاریخ در میان علوم، جایگاهی ویژه یافته است. جامعه‌ی اسلامی به عنوان یک امت جهانی، دارای چهارده قرن سابقه‌ی تاریخی با ابعاد و عناصری روشن و بدون ابهام است. اهمیت این پیشینه‌ی تاریخی و ابعاد گوناگون آن، مانند فرهنگ، تمدن، علوم، اخلاق، فلسفه و هنر، و نقش بی‌بدیل آن در تمدن جهان معاصر، تلاش گسترده‌ی دانشگاه‌ها و دانشمندان غربی را نیز در راه تحقیق و مطالعه‌ی این تاریخ عظیم برانگیخته است؛ تا بدان پایه که معتبرترین منابع و اطلاعات پژوهشی در حوزه‌های گوناگون تاریخ اسلام را در مراکز علمی غرب می‌توان سراغ گرفت.

به‌رغم توجه ویژه‌ی پژوهشگاه‌های دنیای غرب به اسلام، به علت ناتوان ذاتی آنها از شناخت اسلام ناب و حقیقی - به دلیل عدم دسترسی مستقیم و به دور از تحریف به منابع اصیل، و لاجرم اطلاع محدود پژوهشگران از زمینه‌ها و پس‌زمینه‌های یک تحقیق علمی جامع، آغاز حرکتی اساسی و همه‌جانبه از سوی دانشمندان اسلامی به منظور تصحیح و تکمیل تلاش‌های گذشته ضروری است. اگر این حرکت، گسترده، غنی و متکی بر پیشرفته‌ترین روش‌های پژوهشی آحاد سود، بی‌شک، تغییرات بنیادی در مسیر این گونه مطالعات، در پژوهشگاه‌های مهم دنیا در زمینه‌ی تاریخ اسلام و مسائل مختلف آن دور از دسترس نخواهد بود.

هدف اساسی از تأسیس پژوهشکده‌ی تاریخ اسلام - که هم اکنون در آغاز راه است - گام زدن در راه تحقق این آرمان می‌باشد. این پژوهشکده با همت و پیگیری استادان ارزشمند تاریخ اسلام و

رشته‌های پیوسته به آن، آغاز به کار کرده و برای نیل به اهداف مقدس خود، آمادگی همکاری با همه‌ی کسانی است که به این اهداف ایمان دارند. از این‌رو، پاسخگویی به هزاران پرسش را که در خلال مطالعه‌ی ۱۴ قرن تاریخ اسلام مورد توجه خواننده و به خصوص پژوهشگران قرار می‌گیرد، وجهه‌ی همت خود قرار داده است. تحقق این مهم با روش‌های گوناگون دنبال می‌شود، که نشر آثار پژوهشی استادان و کارشناسان - به صورت تألیف و یا ترجمه - مانند اثر حاضر، از جمله‌ی آنهاست. البته برنامه‌هایی همچون تشکیل کارگاه‌های تخصصی، نشست‌های علمی تخصصی و حمایت از پروژه‌های پژوهشی موردنیاز، نیز برای تحقق هدف یاد شده در حال پیگیری و اجراست، که ضرورت دارد کیفیت و کمیت آنها افزایش یابد.

این مرکز، هم‌اکنون با شش گروه علمی و زیر نظر شورای علمی فعالیت می‌کند، که ان‌شاءالله به زودی تعداد آنها به دو برابر افزایش خواهد یافت. از جمله اقدامات کم‌سابقه‌ی پژوهشکده، تأسیس دانشنامه‌ی جغرافیای تاریخی جهان اسلام است که بزودی اولین مجلد آن عرضه خواهد شد. این دانشنامه با ریاست یکی از اساتید در هفت گروه علمی مشغول فعالیت است و هزاران مدخل را - تاکنون - همراه با منابع اصلی آن در سایت عرضه کرده است تا دسترسی محققان به منابع را آسان کند.

پژوهشکده‌ی تاریخ اسلام توسط سایت خود با همه‌ی پژوهشگران و علاقه‌مندان به مطالعه در سراسر جهان پیوند برقرار می‌کند. این سایت، علاوه بر انعکاس همه‌ی فعالیت‌های این مرکز علمی، بازتاب‌دهنده‌ی فعالیت‌های علمی انجام شده توسط مراکز و اشخاص دیگر در این رشته است. با فعال شدن سایت مزبور، دسترسی پژوهندگان به مرکزی جامع و همه‌جانبه، که انعکاس‌دهنده‌ی همه‌ی آثار موجود در زمینه‌ی تاریخ اسلام باشد، میسر خواهد شد.

علاوه بر آن، هم‌اکنون کتابخانه‌ی تخصصی (حقیقی و مجازی) فعال است و به تدریج فعال‌تر خواهد شد. از خداوند بزرگ، برای این تلاش و همه‌ی تلاشگران در راه حق و حقیقت، آرزوی موفقیت می‌کنم.

سیدهادی خامنه‌ای

رئیس پژوهشکده‌ی تاریخ اسلام

فهرست مطالب

۹	مقدمه‌ی مترجمان
۱۱	پیش‌گفتار
۱۵	شرح زندگی و آثار ابن‌خلدون
۱۵	شرح زندگی
۲۷	مجموعه‌ی آثار
۳۷	تأملاتی در باب تاریخ
۳۷	آیا تاریخ از مسیر مشخصی برخوردار است؟
۳۹	تاریخ چیست؟
۴۲	تاریخ را چگونه باید به نگارش درآورد؟
۴۷	دولت
۶۰	عمران از نگاه کلی
۶۹	عمران یا تمدن روستایی
۶۹	عمران بدوی
۷۶	عمران حضری یا تمدن شهری

۸۱		سبب‌شناسی انحطاط تمدن‌ها
۸۸		مسئله‌ی پیشرفت (ترقی)
۹۳		الگوی چرخه‌ای (ادواری) ابن‌خلدون
۹۸		تکامل جهان شمول
۱۰۳		آیا تفکر ابن‌خلدون بدبینانه است؟
۱۰۷		سنت الله
۱۱۵		نتیجه‌گیری
۱۱۹		کتابنامه
۱۲۳		نگاهی گذرا بر دوران حیات ابن‌خلدون
۱۲۷		شرح مختصری از سوابق محمد الطالبی
۱۳۹		نمایه

مقدمه‌ی مترجمان

تاریخ اندیشه‌های اجتماعی میراث علمی گرانمایی است که بیانگر روند تکامل این اندیشه‌هاست. مطالعه‌ی اندیشه‌های گذشتگان همواره سودمند است، ولی بررسی دیدگاه‌های کسانی که شاخه‌ای از دانش را پدید آورده‌اند از اهمیت بیشتری برخوردار است. در تاریخ اندیشه‌های اجتماعی غرب، اگوست کنت را به دلیل آنکه به صورتی قانونمند و با روشی نو به تحلیل وقایع اجتماعی زمان خود پرداخته است، پدر علم جامعه‌شناسی می‌نامند و اندیشه‌های او را سرآغاز بحث‌های جامعه‌شناسی نوین می‌دانند. این در حالی است که ابن خلدون سال‌ها پیش از وی به همان روش، وقایع اجتماعی زمان خود را تحلیل کرده است. جامعیت و قدرت تحلیل‌های ابن خلدون در کتاب مقدمه که مشتمل بر اندیشه‌های اجتماعی اوست، هراسانی را به سکمتی وا می‌دارد.

با مطالعه در تاریخ اندیشه‌های اجتماعی به روشنی درمی‌یابیم که آثاری که پیش از ابن خلدون درباره‌ی مباحث اجتماعی تألیف شده‌اند مانند کتاب‌های یونانیان، رومیان و با کتب صدر اسلام و قرون وسطی، فاقد تجزیه و تحلیل علمی در خصوص مسائل اجتماعی‌اند. شاید بتوان ابن خلدون را نخستین یا از نخستین متفکرانی دانست که در قرن چهاردهم میلادی با روش کامله علمی به مطالعه و بررسی پدیده‌های اجتماعی پرداخته و سعی کرده است تا علل و اسباب و قوانین حاکم بر آنها را که قابل تعمیم به موارد مشابهند، کشف نماید. به اعتقاد وی قوانین ثابتی بر پدیده‌های اجتماعی حاکمند که می‌توان با بنیان‌گذاری رشته‌های علمی جدید به کشف آن‌ها پرداخت.

محمد الطالبی که خود تونسی‌الاصل است، تلاش نموده است که با تکیه بر جنبه‌های

تاریخی و جامعه‌شناختی در نهایت ایجاز، به تبیین اندیشه‌ها و نظریات ابن‌خلدون که او نیز اهل تونس است، پردازد. تحلیل‌های وی در چارچوبی منطقی و دور از هرگونه غرض‌ورزی و جانبداری صورت گرفته‌اند.

در خاتمه بر خود وظیفه می‌دانیم که از استاد بزرگوار جناب آقای دکتر سیدجواد طباطبایی که زحمت نظارت علمی بر این اثر را متقبل شدند و همچنین از جناب آقای دکتر عباس برومند اعلم و کلیه مسئولان پژوهشکده‌ی تاریخ اسلام که زحمت پیگیری و طبع این اثر را به دوش کشیدند، صمیمانه سپاسگزاری نماییم. برای کلیه‌ی این عزیزان، توفیق روزافزون را آرزومندیم.

محسن حسنی، سپیده‌ره‌انجام

تهران، اردیبهشت ۱۳۹۰

پیش گفتار

تجدید چاپ اثر حاضر، بهانه‌ای است برای تکریم ششصدمین سالگرد مرگ ابن‌خلدون، یکی از نوابغ جهان. وی که در تونس متولد گردید، و در قاهره چشم از جهان فرو بست، یکی از اخلاف نسل بیستم مهاجران یمنی است که نزدیک به شش سده در اشیلیه (سویل) سکونت گزیدند. در نگاه ابن‌خلدون، تاریخ دارای معنا و جهت است. ما تاریخ را می‌سازیم، تاریخ نیز ما را می‌سازد.

ابن‌خلدون شمی نیرومند داشته، به گونه‌ای که از یک سو در نقطه‌ی عطفی از تاریخ سهیم بوده، و از سوی دیگر انقلابی بزرگ، یعنی اوج‌گیری یک تمدن و افول تمدنی دیگر را مشاهده کرده است. او می‌دانست که ستاره‌ی اقبال مغرب زمین، برخلاف ستاره‌ی اقبال رو به افول جهان اسلام، در حال اوج‌گیری است. وی در صدد بود به علت این جریان پی ببرد. همین امر سبب گشت که وی در راستای جستجو در سبب‌شناسی امراضی گام بردارد که جوامع را از بین می‌برند؛ همچنین، به‌منظور استخراج قوانین تحولات و پیچیدگی‌ها، به پایه‌گذار علوم انسانی و رادیوسکوپی (پرتوینی) جوامع مبدل گردد. تحلیل‌های او از این قابلیت برخوردارند که چون در چارچوب مسائل روز قرار گرفته و تلطیف شده‌اند، در واقع منسوخ نگشته‌اند؛ و اهمیت جاودانی آن‌ها از همین جا نشأت گرفته است.

بنابراین، چاپ جدید اثر حاضر، فراتر از تکریم ساده‌ای است که برای نابغه‌ای جهانی به عمل می‌آوریم. در این اثر، با مضامینی برای اندیشیدن در خصوص برخی برهه‌های تاریخی مواجه

می‌شویم که نشانگر نقاط عطف و احتمالاً شکل‌گیری نوعی انقلاب است. همان‌گونه که ساموئل همینگتون آمریکایی با تلخی (اندوهی) آشکار بیان می‌کند، نقشه‌ی جهان، دیگر نقشه‌ی سال ۱۹۲۰ - اوج ستاره‌ی اقبال مغرب زمین - نیست. نسل ما، نسل استعمار زدایی ای است که نقشه‌ی جهان در سال ۱۹۲۰ را متحول ساخت. سده‌ای که در سال ۲۰۰۶ - برابر با شصدمین سالگرد مرگ نابغه‌ای، که به خوبی زوال ما را توصیف نمود - آغاز گشت، سده‌ی ترقی و پیشرفت ما در همه‌ی زمینه‌هاست. به گفته‌ی ژاک برک، جامعه‌شناس تیزیینی که همانند ابن خلدون مترصد تحولات بزرگ تاریخی است، ما وارثان «گذشته‌ای پر عظمت هستیم که به سبب دغدغه‌ی بنیان نهادن آینده‌ای پر عظمت، وضعی پر اضطراب و پرتنش را رقم زده است». چاپ جدید این اثر، فراتر از تکریم ابن خلدون است؛ چرا که حاوی مضامینی برای تدبیر و مواردی امیدوارکننده است.

محمد الطالبی، تونس، ژانویه ۲۰۰۶